

Egy szellemi alkotóműhely két évtizede

Az erdélyi románság 1918 decemberében Gyulafehérvárott hozott határozata — melyben az ott élő másik két nép, a magyar és a szász meghallgatása nélkül kimondták a Magyarországtól való elszakadást és Romániához kapcsolódást — váratlanul érte a magyarságot. A közvélemény, de még a polgári forradalommal Kolozsvárott hatalomra jutott köztársasági politikusok sem ismerték az 1916. augusztus 17-én megkötött titkos szerződés tartalmát. Nem tudhatták, hogy sorsukat, a határozattól függetlenül, már előre eldöntötték: az imperialista nagyhatalmak a királyi Romániának ígérték Erdélyt, Bánságot, a Körös vidékét, Máramarost és a Partiumot — cserébe, ha mellettük belép a háborúba és támogatja imperialista célkitűzéseiket. A szerződés ismeretének hiányában, az erdélyi magyarság számára, a tényleges hatalomváltozás hosszú ideig hihetetlennek látszott azokon a területeken, ahol a magyarság jelentős számbeli többségben élt. Ezeken a részeken biztak a népek örendelkezési jogának érvényesíthetőségében, s a hatalomváltozást sokáig ideiglenes állapotnak tekintették.

A gyulafehérvári határozat kihirdetése és a trianoni szerződés 1920. június 4-én történt aláírása közötti időszak alatt a magyar lakosság élete várakozó bizonytalanságban telt. A hatalomváltozás a trianoni békeszerződés aláírásával történt meg, s ez végleg megbénította a magyarság korábban kialakult intézményrendszerét, gazdasági és szellemi életének működését is. A teljes elhallgatás, a szellemi bénultság káros következményeit, a már jó nevű építész és közéleti sorsvállaló, Kós Károly ismerte fel az elsők között, amikor meghirdette új cselekvési programját. *Kiáltó szó* címen röpiratot bocsátott ki, két székely politikussal, *Paál Árpáddal* és *Zágoni Istvánnal* együtt. A magyarság közéleti aktivitását hirdető új program feltárta a valós helyzetet. „És két esztendeje, hogy nem dolgoztunk. De vártunk. Vártuk reménykedve, hívő hittel, hogy felkeljen számunkra a nap: napnyugaton! Két esztendeig álmotunk és nem akarunk tudni az Életről, aki körülöttünk tusakodva robogott.” S egyben „kiáltja a célt” is, meghatározza az új lehetőségeken belüli szellemi élet működési feltételeit: „Két millió magyarra, mint fundamentumra akarjuk felépíteni az új keretek közt nemzeti autonómiánkat.” A *Kiáltó szóban* megfogalmazott gondolatok jelentik az alapját, a két világháború közötti erdélyi magyar kulturális életnek, s az akkor kifejlesztett, máig ható eszmerendszernek, az *erdélyiség gondolatának*. Ez válik *irányító* gondolatá később, nemcsak Kós Károly, hanem az erdélyi népi kultúra — *Tamási Áron, Reményik Sándor, Dsida Jenő, Kuncz Aladár, Aprily Lajos, Makkai Sándor, Tompa László* és eszmétársaik életművében. Az erdélyiség gondolatának hirdetői tudomásul veszik a trianoni realitást, de hangsúlyozzák az évszázadok óta ott élő népek, magyarok, románok, szászok békés egymás mellett élésének szükségességét és közösségük sajátos jogait is. A kiáltvány baráti jobbot kínál az új államhatalomnak. „De azzal a feltétellel, ha megadatik számunkra az új keretek között az a minimum, melyet mi nemzeti kultúránk, ősi szokásaink, faji öntudatunk, szociális érzéseink, gazdasági fejlődésünk szempontjából ezerszázados múltunk tanulságaképpen nélkülözhetetlennek tudunk.” A cenzúra ugyan átengedte ezt a röpiratot, megjelenhetett, de tartalmát nem ismerhette meg Erdély népe, mert huszonnégy óra múlva elkobozták.

A *Kiáltó szó* mégis fordulópontot jelentett: felrázta a magyar szellemi életet. Elsőnek a sajtó, az újságyszerkesztés támadt életre. Lassanként hallatták hangjukat az írók is. Anyagilag megalapozott könyvkiadó és terjesztőszervezet hiányában azonban kénytelenek előfizetési gyűjtővelkel házalni. Míg a *Keleti Újság* 1924. március 20. számában közlemény jelenik meg: hat író—újságíró (*Nyirő József, Ligeti Ernő, Kós Károly, dr. Paál Árpád, Zágoni István, Kádár Imre*) megalakította az *Erdélyi Szépmíves Céh* könyvkiadót. Az előfizetési felhívás szerint pártoló tagja lehet a Céhnek, aki megrendeli az évenként kiadásra kerülő sorozatot: tizenkét

bibliofil kiállítású könyvet. A szervezés lelke most is Kós Károly, aki fedezeti váltót ír alá sztánai háza terhére, a Varjuvárra. Ez az anyagi támasz és a kolozsvári Lapkiadó Rt. kezdeti segítsége teszi lehetővé az ESZC Könyvkiadó Betéti Társaság jogi bejegyzését, megindulását. Az építész politikus ekkor már rendelkezik könyvkiadói tapasztalattal. A hallgatás éveiben könyvritkaságokat alkotott kalotaszegi otthonának kézi szedésű nyomtatóján; amatőr könyvbarátok előfizetésére készíti el az *Erdély kövei*-t (1922) és egy korábbi sikeres verse után az *Atila királról ének* (1923) című kézi nyomdai remekeket. A kiadványokat maga írja, illusztrálja, nyomtatja; példányszámuk mindössze két-három száz. Erre a könyvszerető táborra építi új vállalkozását, az önálló erdélyi irodalom kiadóját is. Előzetes számításokat készít. *Kétféle kiadványt tervez.* A pártoló tagoknak famentes, finom papíron, *művészi* félből vagy pergamen *kötésben* sorszámozott példányokat, a belső borítón névre szóló ez libriszsel, a kötet végén a pártoló tagok névsorával. A bibliofil kiadvány előfizetői tették lehetővé, hogy a kevésbé tehető olvasó is hozzájusson a tartalmában azonos, ugyanolyan betűtípussal szedett, de külső megjelenésében szerényebb *fűzött* kiadáshoz. Ez utóbbi nemcsak rendelésre, sorozatban volt kapható, hanem üzletben, példányonként is megvásárolható. Kós előzetes számítása szerint már száz pártoló tag előfizetése elegendő a nyomdai költségek és a legszükségesebb kiadások fedezetére. A fűzött példányok értékesítéséből pedig a szerzői jogdíj fizetésére nyílik lehetőség. A sorozatonkénti előfizetéses rendszer megoldja a gazdaságos terjesztést is. A kezdetben hat főből álló betéti társaság (később Kovács László személyével gyarapodott, aki a Helikon folyóirat szerkesztését, a Céh lektori feladatait és kiadói politikáját intézte) az igazgatói feladattal együtt Kós Károlyt, az adminisztrációval pedig Kovács Lászlóét bízta meg.

Az első kötet kiadására a megalakulás évében már nem kerülhetett sor, csak 1925-ben jelent meg az akkor még ismeretlen nagyváradi riporternő, *Gulácsy Irén Hamusó* című regénye. Az első igazi sikert azonban megint csak — ezek után már iróként is elismert — Kós Károly aratta, a sorozat harmadik kötetével, a *Varjú nemzetiség*-gel. Az első évben hat kötetben, öt mű került kiadásra, köztük a nagy vitát és érdeklődést keltő *Ördögsekér*, Makkai Sándornak, a Báthoriak korát megelevenítő történelmi regénye. Az első évben valamennyi kötet grafikai munkáit, illusztrációit Kós Károly tervezte.

A kiadó kezdő éve jó gazdasági eredménnyel zárultak. A meginduláshoz tervezett pártoló tagság létszáma 1926-ban 320-ra, 1927-ben 344-re, majd 1928-ban a legmagasabbra, 605 főre emelkedett. De később, a nehezülő gazdasági és politikai körülmények között is, mindvégig hűséggel kitartott mintegy kétszáz előfizető. Az első évtizedben olyan maradó értékű, az egyetemes magyar irodalmat gazdagító művek kerültek — többek között — kiadásra, mint Tamási Áron, Karácsony Benő, Kuncz Aladár, Nyíró József, Bánffy Miklós *regényei* (köztük: az *Abel-trilógia* és a *Fekete kolostor*), Makkai Sándornak az *Ady*-, majd a Bethlen Gábor-tanulmánya; Sipos Domokos, Aprily Lajos, Reményik Sándor, Tompa László *verses* kötetei és Kós Károly sajátos műfajú, nagy hatású írásai, a *Kalotaszeg* és az *Erdély*. A gazdasági lehetőségek és a szép könyv iránti igény megteremtette a könyvgrafikai művészet kifejlődését is. Kós Károlyon kívül kezdetben több könyvet illusztrált az ugyancsak sokoldalú művészi adottsággal rendelkező Bánffy Miklós (*Abel-trilógia*). De csakhamar bekapcsolódott a könyvművészeti munkába a két világháború közötti erdélyi művészeti élet szinte valamennyi jelentős személyisége: *Nagy Imre*, *Gy. Szabó Béla*, *Buday György*, *Szolnay Sándor*, *Vásárhelyi Z. Emil*. Ez utóbbi tollából 1937-ben tanulmánykötet is napvilágot lát, *Erdélyi művészek* címen; az akkor élő erdélyi magyar képzőművészvilág legjelesebbjeinek (Bordy András, Gallasz Nándor, Kós Károly, Nagy Imre, Gy. Szabó Béla, Servátiusz Jenő, Solznay Sándor, Thorma János, Ziffer Sándor) munkásságát ismerteti meg a közönséggel.

1926-ban újabb vállalkozás segíti a Céh munkásságát: *Kemény János* marosvécsi kastélyában megalakul egy írói baráti társaság: az Erdélyi Helikon. Két év múlva pedig létrejön a társaság által vallott szellemiség — az erdélyi gondolat — ápolására az azonos nevű havi folyóirat is, mely ugyancsak a Céh gazdasági erejéből működik. Később felvetődik, hogy a kiadói betéti társaságot átveszi az Erdélyi Helikon írói társaság, ez azonban csupán terv marad. Tevékenysége azonban kibővül, irodalmi vitákat, népszerű ismeretterjesztő előadásokat, író—olvasó találkozókát szerveznek. A vállalkozás körül felpezsdül az erdélyi kulturális élet. A kiadványok hatása túljut a Trianonban teremtett határokon, Magyarországon és a Kárpát-medencé magyarok lakta egyéb helyein, Szlovákiában, a Vajdaságban és másutt is megismerik. Fokozódik a kiadó anyagi biztonsága, és a népszerűbbé vált írók tülemlenek a kisebbségi írói lét szűk határain.

A Céh adja ki a Helikonba tömörült írók első közös seregszemléjét, az *Erdélyi Helikon Antológiájá*-t (1927) is, melyben 29 író vall az erdélyi sorsról prózában, versben és drámában. A kötetet Kovács László, Erdélyi Helikon című tanulmánya vezeti be, apró portrét rajzolva az antológiában megjelenő valamennyi íróról, s így rövid irodalomtörténetet ad az eltelt hét esztendőről. Ugyancsak Kovács László szerkeszti a Céh tízéves fennállása alkalmából kiadott *Emlékkönyv*-et (1934) és az *Erdélyi Helikon magyarországi barátainak anyakönyv*-t (1937) is. Ez utóbbinak irodalmi becsé csekély, mert irodalmi anyagot alig tartalmaz (egy Reményik-vers, és Nyíró egyik, kevésbé sikerült novellája), azonban *művelődésszociológiai értéke* annál nagyobb. A fűzött kiállítású könyv borítóját oklevél díszíti, külön rányomtatva a pártoló tag

KÓS KÁROLY

ERDÉLY

KULTURTÖRTÉNETI VÁZLAT

ERDÉLYI SZÉPMÍVES CÉH • KOLOZSVÁR

ERDÉLYI-HELIKON ANTOLOGIAJA 1927 II. KÖTET

ERDÉLYI SZÉPMÍVES CÉH
CLUJ - KOLOZSVÁR

neve. A kötet közel *huszonháromezer* nevet tartalmaz, azok nevét, akik részére az emlékkönyvet „az Erdélyi Szépmíves Céh elismerése, hálája és szeretete kifejezéséül nyújtja át”. Tartalmazza még az időközben már negyvenegy főre szaporodott író közösség tagjainak lexikális életrajzi adatait is.

Az ESZC íróival azonban a szélesebb olvasótábor nem a bibliofil vagy az olcsóbb, de még mindig kis példányszámú kiadványokból ismerkedhetett meg. A kiadó vezetői, különösen Kovács László, a megalakulástól kezdve keresték az együttműködési kapcsolatot a nagyobb példányszámot biztosító, magyarországi kiadókkal. Erre 1928-ban az *Atheneumnál* adódott lehetőség, majd később ennél kedvezőbb kapcsolat alakult ki a *Révai Kiadóval*. *Lantos Kálmán* jó üzleti érzékkel — sőt időnként az irodalmi értéket háttérbe szorítva, csak az üzleti haszonnal törődve — ismerte fel a hazai közönség érdeklődését az erdélyi írók művei iránt. Így született meg *Az Erdélyi Szépmíves Céh 10 éves jubileumára kiadott diszkiadás* terve, melyben az ESZC égisze alatt ugyan, de a *Révai Kiadó* nyomdájában készültek a Céh sikeresebb kiadványainak új kiadásai. A sorozat később folytatódott, s nem csupán az 1934-ig kiadott könyvek, hanem a később megjelenők is ebben a sorozatban láttak napvilágot. A népszerűbb kötetek (Tamási Áron, Makkai Sándor, Kós Károly, Nyirő József, Karácsony Benő regényei) elérték, sőt meghaladták a harminc-negyven ezres példányszámot. A budapesti könyvnapokon kalotaszegi, torokói népviseletbe öltözött eladók árulták ezeket a könyveket.

A Céh fennállása alatt sorozatában *166 kötetet* adtak ki, ezenkívül megjelentek még különböző *alkalmi* kiadványok, kalendáriumok. Sor került, a *Helikon* és a *Révai Kiadóval* együttes, nagy példányszámú kiadásban, a *Román drámaírók könyvtárának* öt kötetes megjelentetésére és a Kádár Imre fordításában megjelent *A havas balladái* román népdal kötetre is. Kós Károly lefordította az erdélyi szászok neves írójának, *Meschendorfernek* a *Corona* című regényét. Az utolsó években megjelenési lehetőséget kaptak néhány fiatal író, *Asztalos István*, *Gagyí László*, *Jékely Zoltán*, *Kiss Jenő*, *Horváth István* első munkái is.

Kétségtelen: a Céh kiadói politikája saját korában, de későbbi, irodalomtörténetési értékelésekben is sok vitára adott okot. A néhány, valóban jelentős, mellőzött íróval (közülük most Bözödi György *Székely bánja* kötetét említjük meg) szemben elkövetett mulasztás azonban aligha csökkentheti érdemét, hogy írók tucatjait szólaltatta meg, egy olyan korban, amikor a magyar szó a nemzetiségi létet jelentette, s amikor Reményik Sándor szavaival:

... a nyelv ma szent kehely,
Ki borát issza: Élet borát issza,
Előre néz, s csak néha, néha vissza,
S a kelyhet többé nem engedi el!

Hajdu D. Dénes

IRODALOM: L. Nagy Zsuzsanna: Az 1920-as magyar békeszerződés. Propagandista, 1980. 2. sz., *Ligeti Ernő*: Súly alatt a palma. Kolozsvár, é.n., *Mikó Imre*: Huszonkét év. Bp., 1941., *Marosi Ildikó*: A Helikon és az Erdélyi Szépmíves Céh levelesládája (1924—1944). Kriterion, 1980., Uő.: Közelképek. Kriterion, 1974., Kós Károly: Kőből, fából házat... igékből várat. Magvető, 1983.